
Рецензії

УДК 049.32 + 81'01

ПОЛЬСЬКИЙ СЛАВІСТ ПРО УКРАЇНСЬКО-РОСІЙСЬКУ ВЕРБАЛЬНУ «ДОРОГУ НАВПРОСТЕЦЬ»

Bracki Artur. Surżyk: Historia i terażniejszość. — Wydawnictwo Uniwersytetu Gdańskiego. — Gdańsk 2009. — 273 s.

Суржик як гібридний різновид усного мовлення, поширений на території України, став об'єктом дослідження лише в часи незалежності. В радянський період його не вивчали — надто виразно це скалічене під тиском російської мови українське усне мовлення суперечило пропагандивній тезі про «гармонійну» українсько-російську двомовність.

Розкладовий вплив мішаного мовлення на норми української літературної мови вперше було висвітлено на значному за обсягом матеріалі у праці *Олександри Сербенської «Антисуржик»* (Львів, 1994). Починаючи з 1990-х років в українському мовознавстві з'явилась і низка статей, присвячених суржикові. Нині спостерігаємо зацікавлення цим мовним гібридом і в колах зарубіжних славістів. Так, у Європейському університеті в Санкт-Петербурзі з 2003 року виконується проект *«Нові мови нових держав: явища на стику близькоспоріднених мов на пострадянському просторі»*, в якому головним об'єктом вивчення є український суржик і білоруська трасянка. У червні 2007 року в Ольденбурзькому університеті (Німеччина) з ініціативи професора Герда Генчеля відбувся міжнародний симпозіум *«Трасянка і суржик: Наслідки білорусько-російського і українсько-російського мовного контакту»*, а на XIV Міжнародному конгресі славістів, що відбувся у вересні 2008 року в Охриді (Македонія) Комісія з вивчення мовних контактів під керівництвом проф. Г. Генчеля провела засідання тематичного блоку *«Білоруська трасянка і український суржик: структурні і соціальні аспекти їх опису і категоризації»*.

© Л.Т. МАСЕНКО, 2010

ISSN 1682-3540. Українська мова, 2010, № 4

149

Показово, що за межами України минулого року з'явилося і перше монографічне дослідження українсько-російського мовного гібриду — **«Суржик: історія і сьогодення»**, автором якого є ад'юнкт Гданського університету *Артур Брацкі*.

Закономірно, що перший детальний опис суржику містить і найповніший огляд присвяченої йому літератури, поданий у першому розділі книжки. Водночас слід погодитися із загальним висновком розділу про те, що вивчення суржику перебуває на початковій стадії.

Дослідження А. Брацкого, безперечно, сприяє розширенню наукових знань про цей специфічний різновид усного мовлення, який побутує на українській території. Праця вигідно вирізняється серед інших досліджень суржику солідністю джерельної бази. Впродовж 2006—2008 років автор, працюючи в Україні, зібрав велику кількість записів усного мовлення в різних областях, з-поміж яких відібрав ті, що мають риси суржику. 31 фрагмент із записів відповідного мовлення дослідник подав у останньому четвертому розділі книжки **«Функціонування суржику в українських реаліях»**. Наведені тексти походять з більшості областей країни. Крім того, подано десять записів спонтанного мішаного мовлення, зафіксованих у Києві.

У праці використано й такі джерела, як оголошення, інформаційні й рекламні оголошення з неофіційної сфери, зібрані під час польових досліджень у Києві. Наведено й територіально не локалізовані написи, як наприклад табличка на дверях провідника в одному з поїздів: *«Купе для віддиху провідника»*.

Прагнучи якнайповніше охопити сфери побутування суржику, дослідник залучив до аналізу й мовний матеріал, зафіксований у засобах масової інформації і масовій культурі. Фрагменти авторських записів спонтанного мовлення доповнюють зразки суржику з телевізійних програм, які містять дані опитування людей з вулиці, а також з так званих реаліті-шоу.

Не оминув увагою А. Брацкі і такий феномен української масової культури, як Верка Сердючка — телевізійний образ суржикомовної провідниці, що його створив актор Андрій Данилко, хоча в цьому випадку — і це зазначає мовознавець — маємо справу з акторською імітацією й пародіюванням суржику, а не з реальним засобом комунікації. Кілька текстів, виголошених Сердючкою в телевізійній програмі СВ-шоу, проаналізовано в підрозділі **«Суржик у масовій культурі»**.

Залучено до дослідження й приклади суржику з преси й Інтернету, причому автор зауважує, що зразки відповідної мови можна знайти лише у газетах нижчого ґатунку — жовтій пресі, газетах з безкоштовними оголошеннями тощо.

І, нарешті, в останньому розділі розглянуто й тексти художньої літератури, що відтворюють суржик як характерну рису мовного життя України. Цю тему А. Брацкі вивчає на матеріалі прозових творів сучасної постмодерної літератури, серед яких розрізняє тексти, насичені діалогами, що наслідують мішане українсько-російське мовлення

(твори Ю. Андруховича, О. Забужко, О. Ірванця, С. Пиркало й І. Карпи), і тексти, всуціль написані мовою, яку дослідник визначає як «злітературизований суржик» (твори Б. Жолдака і Л. Подерев'янського).

Кілька останніх сторінок книжки автор присвячує проблемам, пов'язаним із перекладом таких творів на польську мову. Завдання перекладача в цих випадках ускладнює відсутність у польському мовному просторі гібридного ідіома, відповідного суржикові. На кількох прикладах з польських перекладів творів Ю. Андруховича, О. Ірванця і Л. Дереша мовознавець доводить, що найвдалішим відповідником суржикізованих діалогів є різновид розмовної польської мови, яку вживають особи з низьким рівнем освіти.

Оскільки праця А. Брацкого адресована передовсім польським науковцям, зіставний аналіз українських і польських фактів мовного життя не обмежується зазначеним сюжетом. Враховуючи специфіку суржику як стихійного гібридного поєднання елементів української й російської мов, автор обрав вдалу форму тлумачення наведених у четвертому розділі текстів з рисами суржику. Після записів відповідних фрагментів мовлення в українській графіці й фонетичній транскрипції дослідник відтворює наведений текст трьома літературними мовами — українською, російською і польською, що полегшує польському читачеві розуміння українсько-російських інтерферентних явищ та авторську інтерпретацію їх.

Певне застереження можна висловити лише щодо проведення поділу наведених зразків усного мовлення за ступенем відхилення їх від норм української літературної мови. Згідно з цим поділом, А. Брацкі розрізняє групи висловлювань з низьким, середнім і високим ступенем порушення норм. Натомість такому розрізненню піддаються далеко не всі з наведених фрагментів суржикізованого мовлення. Подібна градація текстів може бути переконливою лише на матеріалі більших за обсягом текстів із залученням порівняльного статистичного аналізу, який би враховував рівень насиченості їх лексемами, перенесеними з російської мови, кількість фонетично адаптованих і неадаптованих лексем, прояви гібридизації словотвірних афіксів, відмінкових флексій тощо

Водночас представлений автором матеріал і проведений його лінгвістичний аналіз виявився цілком достатнім для важливих теоретичних висновків. Вперше зібрані в одній праці зразки мішаного українсько-російського мовлення, записані в різних областях України, підтвердили запропоновану дослідником на початку праці робочу дефініцію суржику як «суми ідіолектів, сформованих у просторі різномовної диглосії». Поряд з цим автор вводить стосовно досліджуваного типу мовлення поняття квазі-синонімічного розширення. Йдеться про те, що людина, яка послуговується суржиком, не розрізняє двох мовних систем, в її свідомості відсутній механізм перемикавання коду, внаслідок чого носій суржику, будуючи висловлювання, використовує елементи обох мов, довільно змішуючи їх.

Як і більшість українських мовознавців, А. Брацкі вважає суржик деструктивним явищем, що негативно впливає на українську літературну мову. Характеризуючи природу цього мовного гібриду, автор застосовує влучну метафору, називаючи його українсько-російською вербальною «дорогою навпростець».

Такий висновок польського славіста, як і підтвердження запропонованого ним визначення суржику, обґрунтовано не тільки в останньому розділі, де здійснено лінгвістичний аналіз зібраних текстів, а й в другому і третьому розділах праці. Тут визначено місце мішаного мовлення в системі розмовних форм української мови, проведено порівняльний аналіз його з білоруською трасянкою і деякими іншими мовними різновидами, що постали через міжмовні інтерференції, а також наведено міркування з приводу висловленої в літературі гіпотези щодо спорідненості механізму утворення суржику з піджинами і креольськими мовами.

Рецензована праця містить також концепцію автора щодо природи суржику і спробу прогнозування його майбутнього функціонування й розвитку. Це питання автор виносить у назву одного з підрозділів праці — *«Чи можлива кодифікація суржику?»*. В цій частині дослідження А. Брацкі полемізує з тими російськими лінгвістами, зокрема з виконавцями зазначеного вище Петербурзького університетського проекту, що розглядають суржик і трасянку як наслідок природного процесу взаємодії української й білоруської мов з російською, що може призвести до утворення нових мовних структур. Логічним висновком такого трактування суржику й трасянки є визначення їх як нових, альтернативних до української і білоруської мов системних утворень, що заслуговують в майбутньому на кодифікацію. Цей погляд на гібридні форми усного мовлення, поширеного на території України й Білорусі, продовжує, як небезпідставно вважає А. Брацкі, колишню радянську теорію «гармонійної» українсько-російської і білорусько-російської двомовності, призначеної для маскуванню реальних процесів русифікації, що відбувались у республіках СРСР.

Польський славіст спростовує зазначені спроби пошуку в мішаних різновидах усного мовлення елементів системності. Його дослідження показує, що в сумі ідіолектів, які мають риси суржику, узус відсутній на всіх мовних рівнях, що не дає підстав для кодифікації його в ранзі новоутвореної мовної системи. Дослідження А. Брацкого підтверджує уже висловлене в науковій літературі трактування суржику як перехідного етапу до повного витіснення української мови російською, що виразно ілюструє нинішня мовно-культурна ситуація Східної й Південної України.

Зрештою, трактування суржику як «нової» мови не враховує історичних умов його виникнення. Натомість рецензоване дослідження містить екскурс в історію формування досліджуваного мовного явища. А. Брацкі погоджується з українськими дослідниками суржику в тому, що початки його виникнення слід пов'язувати з другою полови-

Польський славіст про українсько-російську ... «дорогу навпростець» (рецензія)

ною XVII ст. — часом приєднання українських земель до Російської імперії.

Водночас завдання детального висвітлення подальшої історії поширення українсько-російського мовного гібриду на території підросійської України потребує спеціальних діахронічних досліджень, які поки що відсутні. Такі дослідження необхідні, зокрема, для перевірки твердження деяких українських мовознавців, які поділяє й автор рецензованої праці, про те, що в XIX ст. суржик був поширений у містах, а в XX ст. він перемістився до сільських місцевостей. На протиположність цьому твердженню можна навести мовні факти, зафіксовані в українській літературі кінця XVIII — першій половині XIX ст., наприклад у п'єсах І. Котляревського або оповіданнях Г. Квітки-Основ'яненка, які свідчать, що в тогочасному українському селі вживання різновидів гібридного українсько-російського мовлення, що виникало внаслідок нашарування російського офіційно-ділового стилю на місцеву говірку, було характерною рисою комунікації місцевої адміністрації з односельцями.

У висновках польський славіст висловив цікавий прогноз щодо подальшої долі мовного явища, дослідженню якого він присвятив свою книжку. З поширенням і вдосконаленням усної форми української літературної мови, зазначає А. Брацкі, суржик як своєрідний ерзац елементів національної мови стане непотрібним. Парадоксально, продовжує мовознавець, але саме такий шлях мовного розвитку може створити умови для паритетного співіснування української та російської мов в Україні — української як загальнонародної, домінуючої і базової та російської як найлегшої до опанування сусідньої мови, знання якої сприятиме міжнаціональним стосункам.

Підсумовуючи, ще раз підкреслимо, що рецензована праця є першою репрезентативною добіркою зразків мішаного українсько-російського мовлення, вживаного в різних регіонах України. Монографія містить ґрунтовний мовознавчий аналіз і соціолінгвістичну інтерпретацію досліджуваного мовного гібриду в контексті білінгвальної ситуації країни. Жоден з майбутніх дослідників усних форм побутування мови в Україні не зможе оминати цієї праці.

Лариса Масенко (м. Київ)

Larysa Masenko (Kyiv)

POLISH SLAVIST ABOUT THE UKRAINE-RUSSIAN VERBAL
“DOROGU NAVPROSTETS”

Book review on: Bracki Artur. Surżyk: Historia i terażniejszość. — Wydawnictwo Uniwersytetu Gdańskiego. — Gdańsk 2009. — 273 s.